

ТМ	Г. XXVII	Бр. 3	Стр. 451 - 474	Ниш	јул - септембар	2003.
----	----------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 348.328.3:297(497.1)"1918/1941"

Оригинални научни рад

Примљено: 15.05.2003.

Драган Новаковић

Министарство вера РС

Београд

ОРГАНИЗАЦИЈА И ПОЛОЖАЈ ИСЛАМСКЕ ВЕРСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

Резиме

Сложени услови који су пратили формирање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца утицали су и на организацију и положај Исламске верске заједнице. Одлуком доминантних политичких снага задржана је ранија организација, која је подразумевала готово независан статус и самостално функционисање два дела, којима су руководили реис ул улема у Сарајеву и врховни муфтија у Београду. Промена државне и националне политике, до које је дошло после удара извршеног јануара 1929. године, условила је доношење закона чијим решењима је до извесне мере редефинисан однос између највећих верских заједница и државе. Одговарајућим законом формирана су централна тела чиме је успостављено формално организационо јединство Исламске верске заједнице на целој државној територији, будући да су управу вакуфском имовином наставили да врше независни органи са седиштем у Сарајеву и Скопљу. Држава је задржала значајне контролне функције над верским животом, исламским школством и организовањем исламске верске поуке у државним и приватним школама.

Усложњавање укупне политичке ситуације, коју је на унутрашњем плану обележило убиство краља Александра, а на међународној сцени победа нацизма у Немачкој, поставили су пред државно руководство озбиљан задатак да се за планирану политику обезбеди подршка најзначајнијих представника бројног муслиманског колективитета. Репрезент муслимана Мехмед Спахо условио је подршку државној политици одлуком да се постојеће законодавство и Устав Исламске верске заједнице ставе ван снаге. принуђена на компромисе Влада је прихватила захтеве, тако да је донет нови закон и Устав ИВЗ, чиме су створене претпоставке за нове изборе и елиминисање Спахових противника из руководства верске заједнице. Новим актима ИВЗ је у значајној мери повратила право самосталног избора готово свих органа и слободу располагања имовином уз задржани оквирни надзор државе. Постављајући политички захтев, који је Влада била принуђена да прихвати, муслимански колективитет је пред велики светски сукоб послао јасну поруку да располаже реалном снагом о којој се у будућности мора водити рачуна.

Кључне речи: Исламска заједница, ислам, држава, организација, верске школе, верска настава, политика, устав, закон

Увод

Исламска верска заједница у Краљевини Југославији настављач је традиције организационих форми ислама, које су на југословенским просторима постојале од Берлинског конгреса. Уважавајући ту чињеницу, сматрамо целисходним да пре разматрања централне теме укратко представимо положај ислама и организацију Исламске заједнице у покрајинама укљученим у састав прве државе јужнословенских народа. После окупације Босне и Херцеговине 1878. године, аустроугарска власт донела је више наредба којима је успостављена аутономна Исламска верска заједница независна од духовног центра у Истанбулу. Царевим указом постављен је врховни поглавар с титулом реис ул улеме и чланови Улема мецлиса, а државни органи преузели су потпуну контролу над вакуфским поседима. Задржана је надлежност шеријатских судова, који су пресуђивали све предмете у вези муслиманског женидбеног права, имовинске и наследне спорове, као и питања туторства и старатељства. Незадовољни таквим стањем, муслимани су 1899. године повели борбу ради ослобађања од превеликог државног утицаја и утврђивања права да самостално управљају верским пословима, исламским школством и вакуфском имовином. После вишегодишњих преговора, прихваћени су захтеви муслимана и уграђени у одредбе Статута, који је после потписа од аустријског цара, ступио на снагу 1. маја 1909. године.¹ Поштујући прихваћене међународне обавезе, Кнежевина Србија званично је признала слободу исповедања исламске вере 1868. године. После Берлинског конгреса успостављена је организација ИВЗ на чијем челу је био муфтија са седиштем у Нишу. Врховни поглавар и имами били су плаћани из државног буџета, а општи надзор над целокупним радом и пословањем ИВЗ вршило је црквено одељење Министарства просвете. Одлуком Министарског савета, донетом после успешно окончаних Балканских ратова и значајног увећања државне територије, нишки муфтија постао је врховни муфтија, а формирано је и Врховно муфтијство.² Одредбама Никољданског устава од 6/19

¹ Видети, *Наредба Земаљске владе од 17. октобра 1882. године о устројству Улема мецлиса и реис ул улеме; Наредба Земаљске владе од 5. септембра 1883. године о устројству вакуфске управе; Наредба Земаљске владе од 30. 10. 1883. године о устројству и дјелокругу рада шеријатских судова; Превише ријешење од 15. априла 1909. о Штатуу за аутономну управу исламских вјерских, вакуфских и меарифских послова*, "Гласник закона и наредба за Босну и Херцеговину", година 1882, 1883 и 1909, Земаљска штампарија, Сарајево.

² Видети, "Јубиларни зборник живота и рада Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1928", други део, издање Матице живих и мртвих СХС, Београд, 1929. година, текст Х. Репца, *Ислам у Краљевини С.Х.С.*, страна 654; *Уредба о уређењу ослобођених области од 18. 3. 1913. године*, "Српске новине", број 181, 1913. година.

децембра 1905. године призната је равноправност ислама у Црној Гори. После Балканских ратова формирана је Главна управа шеријата на челу с главним муфтијом, чије је седиште било у Старом Бару, а затим у Подгорици.³ Исламска верска заједница на подручју Косова и Метохије, као и у Македонији, представљала је до Балканских ратова део јединствене ИВЗ османског царства, што је подразумевало хијерархијску подчињеност централним духовним органима у Истамбулу.⁴ Равноправност ислама с осталим религијама призната је у Словенији и Далмацији законом донетим 15. јула 1912. године, а у Хрватској и Славонији током Првог светског 17. маја 1916. године.⁵

*Организација и положај ИВЗ до промена
извршених јануара 1929. године*

После стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Исламска заједница задржала је исти положај и организацију коју је имала у краљевинама и покрајинама које су ушле у састав нове државе. Аустроугарски Статут из 1909. године важио је за подручје Босне и Херцеговине, Хрватску и Словенију. Седиште реис ул улеме, Улема мецлиса и других органа било је у Сарајеву. Врховно муфтијство и врховни муфтија, чије је седиште из Ниша премештено у Београд, у својој надлежности имали су муслимане у Србији и Македонији. Реис ул улема и врховни муфтија деловали су на својим подручјима и у оквиру посебних прописа, тако да није долазило до мешања компетенција и преплитања надлежности.

Први акт, којим је у извесној мери, регулисан правни положај муслимана у новој држави, био је Привремени закон од 10. маја 1920. године о Уговору између Главних сила савезничких и удружених и Државе Срба, Хрвата и Словенаца, потписан у Сен Жермену 10. септембра 1919. године. Видовданским уставом тај закон проглашен је сталним и његове одредбе признавале су муслиманима статус верске мањине и слободно исповедање вере, под условом да се не доводи у питање јавни поредак и морал. Разлика у религији, верском уверењу или вероисповести, није смела да представља сметњу за коришћење грађанских и политичких права, пријем у јавне службе,

³ Устав за Књажевину Црну Гору од 6/19. 12. 1905. године, члан 129, алинеја 3 и члан 135, алинеја 2, Државна штампарија, Цетиње, 1905. година и Д. Танасковић, *Исламска заједница у Југославији*, зборник "Религија и друштво", Београд, 1988. година.

⁴ Видети, Ј. Николић, *Управа пред ослобођење*, "Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937", Скопље, 1937. година, страна 983-994.

⁵ М. Беговић, *Организација Исламске верске заједнице у Краљевини Југославији*, "Архив за правне и друштвене науке", 1934. година, страна 379.

добијање звања и почести и за обављање различитих занимања у привреди. Верске мањине имале су право да сопственим средствима граде добротворне, верске и социјалне установе, школе и друге васпитне заводе, да се у њима служе својим језиком, као и да самостално организују управу и контролу.⁶

Органи нове државе били су принуђени да донесу неке прописе који се тичу деловања Исламске верске заједнице и пре усвајања Видовданског устава. Први акт из те области је Привремена уредба о управи вакуфа Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, сем Босне и Херцеговине, донета 12. септембра 1919. године. Према тој Уредби, надзор над вакуфима и централним вакуфским фондом за Србију и Црну Гору поверен је Министарству вера. Уредбом је на једнообразан начин уређена организација вакуфа за подручје на коме је важила. Државни органи тј. Министарство вера, добили су право апсолутне контроле и могућност одлучујућег утицаја на сва финансијска и кадровска питања вакуфских заклада. Врховни муфтија у Београду, постао је духовни поглавар муслимана у Црној Гори.⁷

Положај ислама као вере утврђен је у новој држави Видовданским уставом усвојеним 28. јуна 1921. године. Устав је имао задатак да хетерогено стање у правном положају верских заједница реши на начин који ће омогућити равноправност вероисповести и спречи да се незадовољство неких цркава одрази на унутрашњу стабилност новостворене државе. Верске заједнице добиле су статус "јавних установа са специјалним положајем у држави и посебним привилегијама" и овлашћења да у име државе врше неке јавно-правне послове.⁸ Видовдански устав, а слична решења задржао је и тзв. Октроисани устав од 31. септембра 1931. године, врши поделу на усвојене и признате верске заједнице. Положај усвојених добиле су све верске заједнице које су биле законски признате у било ком делу, који је ушао у састав Краљевине. Признате су биле све оне које су накнадно добиле законско признање од органа нове државе.⁹ Усвојене и призн-

⁶ Текст наведеног Закона објављен је уз *Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* (Видовдански устав), Београд, 1921. година, страна 6-8.

⁷ *Привремена уредба о управи вакуфа Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, сем Босне и Херцеговине*, "Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца", бр. 505 од 5. 10. 1919. године. Озакоњена је 28. 2. 1922. године и тај Закон објављен је у *Службеним новинама Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, број 283 од 28. 12. 1922. године.

⁸ Ј. Стефановић, *Односи између цркве и државе*, Загреб, 1953. година, страна 101. Усвојене и признате верске заједнице водиле су у име државе матице рођених, венчаних и умрлих, а брачне спорове пресуђивали су црквени судови.

⁹ *Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* (Видовдански устав), члан 12, став 3, "Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца", ванредни број (142а), Београд, 28. јуни 1921. године и *Устав Краљевине Југославије*, члан 11,

нате вероисповести, међу којима је била и исламска, имале су једнак статус пред законом и своје обреде могле су јавно исповедати. Уставом признате вере имале су право да одржавају везе са својим верским поглаварима и ван граница државе. Верским представницима било је забрањено да духовну власт преко богомоља, написа верског карактера, или на неки други начин, злоупотребљавају у партијске сврхе. Октроисани устав у чл. 11, став 8, уводи забрану да се у богомољама, приликом верских скупова и манифестација, врши било каква политичка агитација.¹⁰

Уставима је утврђен положај, али је остало недоречено питање организационих форми појединих верских заједница. Усвојеним и признатим верским заједницама уставима је дато право, да у границама закона, самостално уређују верске послове и управљају својим закладама и фондовима. Полазећи од наведене уставне обавезе, Министарство вера спровело је новембра 1921. године анкету међу представницима православне, римокатоличке, евангеличке, муслиманске и јеврејске вероисповести, ради добијања мишљења и ставова, који би помогли приликом израде законских текстова.¹¹

Поред наведених прописа, треба указати и на Уредбу о вођењу матица рођених, венчаних и умрлих муслимана у Краљевини Југославији, усвојену 5. децембра 1927. године, будући да се непосредно односила на Исламску заједницу и њене припаднике. Вођење домовница и матица рођених, венчаних и умрлих муслимана, обављали су имама за свој џемат. Ради појашњења и прецизнијег одређења неких одредаба, 5. децембра 1927. године донет је Правилник о извршењу Уредбе. Обављање тог озбиљног задатка о личним стањима грађана, пратили су многобројни проблеми, чији је основни узрок био нестручан и слаб рад имама, као и недостатак искуства, јер су за

став 1. и 3, "Службене новине Краљевине Југославије", број 200, Београд, 3. септембар 1931. година.

¹⁰ О уставном положају верских заједница у Краљевини СХС-Југославији видети више, *Религија и друштво*, Стварност, Загреб, 1969. година, страна 223-249 и *Вјерске заједнице у Југославији*, Биноза, Загреб, 1970. године, страна 45-78.

¹¹ Реис ул улема за Босну и Херцеговину Џемалудин Чаушевић изнео је, том приликом, захтев да држава уважи специфичност ислама као вере и прихвати решења о потреби аутономије вакуфско-меарифских тела и избору њихових органа на основу слободно изражене воље муслимана. Тражено је да се у унутрашњим питањима муслимана примењују шеријатски прописи, одреди прирез за верске потребе, уреди статус верске просвете и службеника, уведе верски брак и поштују исламски празници. Изражено је незадовољство што се разговори воде одвојено с муслиманима из источног и западног дела државе и изнет захтев да се што пре установи организационо јединство свих муслимана у Краљевини. О верској анкети видети шире, Р. Кушеј, *Вјерска анкета у Београду и њени закључци*, Љубљана, 1922. година.

време османске владавине те послове обављали посебно оспособљени државни чиновници.¹²

Спор рад Скупштине Краљевине на доношењу верског законодавства био је последица укупне нестабилности и политичких борби које су обележиле прве године постојања нове државе, као и неспремности Владе да дозволи јединство Исламске заједнице на целој државној територији.¹³ Ситуација се значајно променила после извршеног удара 1929. године. Прокламујући начело о државном и националном јединству, режим је настојао да за остварење тих циљева обезбеди подршку верских заједница. Закони за све најзначајније усвојене и признате верске заједнице донети су у периоду од 1929. до 1933. године.¹⁴ Основну карактеристику тог законодавства представљају заједничке одредбе, којима је потврђено да су верске заједнице део државног система и да држава врши контролу њиховог рада.¹⁵

Успостављање јединствене организације ИВЗ

Први закон који се односио на Исламску заједницу, а који је наговештавао стварање јединствене организације за целу територију Краљевине, био је Закон о уређењу шеријатских судова и шеријатским судијама, донет 31. марта 1929. године. Законом су основани срески и два врховна шеријатска суда, са седиштем у Сарајеву и Скопљу. Шеријатски судови били су надлежни за предмете брачног права и дужности између родитеља и деце, сва питања деобе и заоставштине између муслимана, проглашење муслиманских лица

¹² Уредба од 5. 12. 1927. године о вођењу матица рођених, венчаних и умрлих муслимана у Краљевини Југославији, "Службене новине Краљевине Југославије", број 14 од 20. 1. 1928. године и Правилник од 5. 12. 1927. године са изменама и допунама од 1. маја 1928. године за извршење Уредбе о вођењу матица рођених, венчаних и умрлих муслимана Краљевине Југославије, "Службене новине Краљевине Југославије", број 14. од 20. 1. 1928. године.

¹³ Р. Радић, *Вером против вере*, ИНИС, Београд, 1995. година, страна 28.

¹⁴ Закон о Српској православној цркви, "Службене новине Краљевине Југославије", број 269, 1929. година; Закон о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, "Службене новине Краљевине Југославије", број 99 од 7. 2. 1930. године; Закон о верској заједници Јевреја у Краљевини Југославији, "Службене новине Краљевине Југославије", број 301, 24. децембар 1929. године; Закон о евангеличко-хришћанским црквама и реформованој цркви у Краљевини Југославији, "Службене новине Краљевине Југославије", од 17. априла 1930. године.

¹⁵ О верском законодавству у том периоду видети текстове М. Имамовића: *Правни положај верских заједница за време шестојануарске диктатуре*, магистарска теза, Правни факултет, Београд, 1967. година и *Опште карактеристике вјерског законодавства шестојануарске диктатуре*, Гласник Врховног исламског старешинства, 1991/2, Сарајево, страна 151-159.

умрлим и све спорове у вези са статусом вакуфских имања. Државне шеријатске судије морале су имати мураселу (овлашћење) верског поглавара, а пресуде су изрицали у име краља.¹⁶

Јединствена организација Исламске верске заједнице за територију Краљевине Југославије створена је 31. јануара 1930. године, доношењем Закона о Исламској верској заједници. Првим чланом Закона утврђено је да сви муслимани сачињавају једну самосталну Исламску верску заједницу на чијем челу је реис ул улема као врховни поглавар. Исламска верска заједница јавно исповеда и учи своју веру, слободно врши верске обреде и самостално уређује верске, верско-просветне и вакуфске послове. Законом су установљени следећи органи Исламске верске заједнице: џематски меџлис на челу с џематским имамом, среска вакуфско-меарифска поверенства са шеријатским судијом као председавајућим, муфтијства, улема меџлиси и вакуфско-меарифска већа у Сарајеву и Скопљу, Врховно верско старешинство у Београду с реис ул улемом као председником. Реис ул улему, чланове Улема меџлиса и муфтије, на предлог министра правде, постављао је краљ указом. Заједница слободно располаже и управља имовином под врховним надзором државе. Ступањем на снагу Закона, реис ул улема за Босну и Херцеговину и врховни муфтија за Србију и Црну Гору, као и сви чланови Улема меџлиса, врховног муфтијства и све муфтије стављени су на располагање. Наведеним законом престао је да важи аустроугарски Статут из 1909. године, као и сви други закони, прописи и уредбе којима је регулисана делатност и положај Исламске верске заједнице.¹⁷

Анализа закона показује да законодавац ни овога пута није имао намеру да доследно спроведе и оствари јединство Исламске верске заједнице на територији целе Краљевине. Реис ул улема и Врховно верско старешинство симболизовали су јединство заједнице и њихова јурисдикција простирала се на територији целе државе, али значајне надлежности и даље су имали улема меџлиси и вакуфско меарифска већа, која су потпуно самостално и одвојено деловала у Сарајеву и Скопљу. Овим решењима задовољена су настојања политичких снага које су улагале напоре да муслимане и њихове политичке представнике придобију за државну политику вођену после промена извршених 1929. године.¹⁸ Исламска верска заједница била је

¹⁶ *Закон о уређењу шеријатских судова и о шеријатским судијама од 31. 3. 1929. године*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1929. година.

¹⁷ *Закон о Исламској верској заједници Краљевине Југославије*, "Службене новине Краљевине Југославије", број 99-Х, од 7. 2. 1930. године.

¹⁸ Група аутора, *Друштвено-политички положај и правни режим верских заједница у Југославији*, Институт за савремену историју, Београд, 1972. година, страна 11.

формално јединствена, а практично подељена на два дела, који самостално уређују најважније питање - располагање вакуфском имовином.

Ради попуне правне празнине, од ступања на снагу Закона до доношења новог Устава ИВЗ, усвојена је 12. фебруара 1930. године Уредба о привременој организацији власти и послова Исламске верске заједнице Краљевине Југославије.¹⁹ Овом Уредбом успостављен је на територији Босне и Херцеговине исти статус вакуфске имовине, који је у Србији и Црној Гори, уведен 1919. године Привременом уредбом о управи вакуфа Краљевине СХС, сем Босне и Херцеговине. Због регулативности и превеликог и одлучујућег утицаја државе на све вакуфско-меарифске послове, Уредба је довела до великог незадовољства руководства и верника ИВЗ у том делу Краљевине, јер су њоме у пракси поништена ранија права ИВЗ да самостално бира све своје органе и слободно располаже имовином.

Државно законодавство о Исламској верској заједници комплетирано је 4. јуна 1930. године, доношењем Закона о избору реис ул улема, чланова Улема мецлиса, муфтија Исламске верске заједнице Краљевине Југославије и о припадностима верских службеника те заједнице. Реис ул улема, чланови улема мецлиса и муфтије бирају се између муслимана држављана Краљевине Југославије, који имају верско образовање потребно за та звања, примерно верско и грађанско владање и више од 30, а мање од 70 година. Избор реис ул улема врши посебна курија, која се сазива на предлог министра правде краљевим указом.²⁰ Тајним гласањем бирају се три канди-

¹⁹ Према одредбама те Уредбе, до формирања нових органа, које ће установити Устав ИВЗ, послове које су до тада обављали вакуфско-меарифски и други органи, вршиће среска вакуфско-меарифска поверенства, Главно вакуфско-меарифско поверенство у Сарајеву и министар правде. Среска вакуфско-меарифска поверенства представљала су управне власти првог степена, Главно вакуфско-меарифско поверенство у Сарајеву власт другог степена за територију дотадашњег Улема мецлиса у Сарајеву и министар правде као највиша управна власт за целу земљу. Уредба не доводи у питање рад појединаца и органа које је Закон ставио на располагање до избора нових, уколико се обављају у складу с новим законским и другим решењима. Министар правде, такође, врши општи врховни надзор над целокупним радом ИВЗ, укључујући реис ул улему, чланове улема мецлиса и муфтије, *Уредба о привременој организацији власти и послова Исламске верске заједнице Краљевине Југославије, према члану 3. Закона о Исламској верској заједници и о припадностима верских службеника те заједнице*, "Службене новине Краљевине Југославије", број 125 од 5. 6. 1930. године.

²⁰ Курију су сачињавали сви чланови улема мецлиса у Сарајеву и Скопљу; све муфтије; сви чланови врховних шеријатских судова у Сарајеву и Скопљу; директори Шеријатске судачке школе у Сарајеву, Шеријатске гимназије у Сарајеву и Велике медресе Краља Александра у Скопљу; шеф муслиманског одсека Министарства правде, референт за исламску вероисповест Министарства војске

дата, од којих краљ једног именује за врховног поглавара. После избора, нови врховни поглавар полаже заклетву и ступа на дужност. Курије за избор члана Улема меџлиса и муфтија сазива и њима председава реис ул улема.²¹ Три кандидата бирају се поступком предвиђеним за избор реис ул улема, који одабраном члану саопштава указ о именовану. Курија за избор реиса састала се 11. јуна 1930. године у Београду. Изабрана су три кандидата од којих је краљ већ сутрадан, на предлог министра правде, који је сачињен у сагласности с председником Министарског савета, за првог поглавара Исламске верске заједнице у Краљевини Југославији именовано тузланског муфтију Ибрахима Маглајлића. Дотадашњи реис за Босну и Херцеговину Џемалудин Чаушевић је пензионисан.²²

Преостало је да се донесе Устав Исламске верске заједнице за Краљевину. Чланом 21. Закона о Исламској верској заједници било је одређено да Устав ИВЗ, на заједничкој седници, под председништвом реиса, доносе сви чланови оба Улема меџлиса, све муфтије и судије шеријатских судова. Ради бољег и ефикаснијег рада, донет је 26. маја 1930. године Правилник седнице за доношење Устава Исламске верске заједнице. Седница за доношење Устава Исламске заједнице Краљевине Југославије сазива се на основу решења министра правде. Устав је усвојен када се за текст изјасни наполовична већина присутних чланова. Усвојени Устав достављао се министру правде с оригиналним записницима са седнице.²³

и морнарице и активни министри. Наведени појединци могли су бити чланови Курије само уколико су муслиманске вероисповести, *Закон од 5. 6. 1930. године о избору реис ул улема, чланова улема меџлиса и муфтија Исламске верске заједнице Краљевине Југославије, према члану 3. Закона о Исламској верској заједници и о припадностима верских службеника те заједнице*, “Службене новине Краљевине Југославије”, број 125 од 5. 6. 1930. године.

²¹ Курију за избор члана Улема меџлиса сачињавали су реис ул улема, чланови улема меџлиса, муфтије и судије Врховног шеријатског суда с подручја за које се бира члан. Муфтије је бирала Курија коју су чинили чланови Улема меџлиса и Врховног шеријатског суда с подручја коме припада упражњено муфтијско место, *Закон од 5. 6. 1930. године о избору реис ул улема, чланова улема меџлиса и муфтија Исламске верске заједнице Краљевине Југославије, према члану 3. Закона о Исламској верској заједници и о припадностима верских службеника те заједнице*, “Службене новине Краљевине Југославије”, број 125 од 5. 6. 1930. године.

²² *Верске заједнице у ФНРЈ*. Штампано за потребе Школе за унутрашњу управу, Београд, 1955. година, страна 179 и Д. Танасковић, *Исламска заједница у Југославији*, “Религија и друштво”, Зборник текстова, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1988. година, страна 386.

²³ *Правилник од 26. 5. 1930. године Седнице за доношење Устава Исламске верске заједнице Краљевине Југославије*, “Службене новине Краљевине Југославије”, број 119. од 28. 5. 1930. године.

Устав Исламске верске заједнице Краљевине Југославије донет је 9. јула 1930. године. Према Уставу, ислам је призната вера у Краљевини Југославији и потпуно је равноправна с осталим религијама. Заједница врши власт на основу шеријата, Закона о Исламској верској заједници и свог Устава, а њени циљеви су унапређење верског живота и ширење исламског морала и културе међу својим припадницима.²⁴ Уставом су потврђени органи ИВЗ предвиђени Законом. Верско-просветне послове вршило је Врховно верско старешинство с реисом, улема меџлиси, муфтије и шеријатске судије, а вакуфско-имовинске вакуфско-меарифска већа, две вакуфске дирекције, среска вакуфско-меарифска поверенства и џематски меџлиси.

Џематски меџлис чинили су сви муслимани једног или више суседних места, с најмање 300 домова. Муслимани с навршеном двадесет једном годином чине џематски збор, који бира џематски меџлис, чији је председник по дужности био имам матичар. Среско вакуфско-меарифско поверенство је орган верско-просветне и вакуфско-имовинске управе у срезу. Председник Поверенства по положају је шеријатски судија, кога одреди министар правде, по прибављеном мишљењу надлежног Улема меџлиса. Вакуфско-меарифска већа су врховни уредбодавни и надзорни органи за целокупну вакуфску и другу имовинску управу Исламске заједнице и њихова седишта била су у Сарајеву и Скопљу. Већа су чинили сви чланови Улема меџлиса, муфтије и све врховне шеријатске судије с подручја Већа, вакуфско-меарифски директор и 15 чланова које именује министар правде на основу предлога Управног одбора Вакуфско-меарифског већа коме је истекао мандат. Управни одбор Вакуфско-меарифског већа је врховни управни орган у вакуфско-меарифским и другим имовинским пословима. Састојао се од седам чланова: председник Улема меџлиса, вакуфски директор и пет које бира Веће из свог састава. Седишта муфтија била су у Бања Луци, Тузли, Сарајеву, Мостару, Пљевљу, Новом Пазару, Призрену, Битољу и Скопљу и они су по Уставу вршили више одговорних функција. Улема меџлис је главни орган управе и надзора над целокупним исламским верским, просветним и културним животом. Састојао се од четири

²⁴ Циљеви треба да се остварују оснивањем џамија, мектеба, медреса и других корисних установа; припремом верских службеника и верско-просветних наставника за обављање дужности; старањем о верском и моралном васпитању исламске омладине; ширењем верске литературе; сузбијањем дела и пропаганде усмерених против ислама и организовањем добротворних друштава и установа, *Устав Исламске верске заједнице Краљевине Југославије*, од 9. 7. 1930. године, "Службене новине Краљевине Југославије", број 167 од 25. 7. 1930. године. Анализа одредаба наведеног Устава вршена је према тексту објављеном у књизи, *Законодавство о Исламској верској заједници*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1932. година, страна 34.

члана, који су између себе бирали председника на три године.²⁵ Врховно верско старешинство било је највиши управно-надзорни орган над целокупним верско-просветним исламским животом. Његова је дужност да даје мишљења о шеријатским прописима и да настоји да се они примењују на једнообразан начин у оба дела ИВЗ. Старешинство чува и представља јединство Исламске заједнице у Краљевини. Његови чланови су реис ул улема и председници оба Улема меџлиса. Седиште је било у Београду, а седнице је, по потреби, сазивао реис.²⁶ Новоизабраном врховном поглавару, меншуру за обављање дужности, на основу члана пет Закона о Исламској верској заједници, издавао је Савет који су сачињавали чланови оба Улема меџлиса, по три изабрана члана из вакуфско-меарифских већа и све судије врховних шеријатских судова. Реис ул улема је врховни верски поглавар Исламске верске заједнице у Краљевини.²⁷

Уставом су утврђени и приходи из којих Исламска заједница финансира своје потребе. Државна помоћ, по одбијању суме уплаћиване Врховном старешинству, распоређивала се имовинским управама у Сарајеву и Скопљу.²⁸ Свих јавних дажбина ослобођене су зграде намењене верским, просветним и добротворним установама, исламска гробља, куће у којима станују верски службеници, а својина су верске заједнице, исламска верска надлештва, културно-историјски споменици и сва припадајућа дворишта. Државни органи дужни

²⁵ Улема меџлис управља и контролише целокупни исламски верски, друштвени и културни живот и све исламске установе на свом подручју; учествује у доношењу одлука о оснивању џамија и других установа; предузима мере да се исламска наука прошири међу муслиманима; настоји да се у свим школама чувају и поштују прописи ислама; прописује наставни план за све верске школе и надзире њихов рад; именује учитеље исламске вере у свим исламским школама; предлаже Врховном старешинству вероучитеље и имаме у државним школама, војсци, болницама и казним установама; врши дисциплинску власт над свим верским службеницима у другом и над муфтијама у првом степену. Исто, страна 54-56.

²⁶ Основне дужности Врховног старешинства биле су следеће: надзире рад верско-просветних органа и тела ИВЗ; одобрава наставни план и програм свих верских школа; издаје и оцењује верске књиге; решава спорове између улема меџлиса и одлучује у последњој инстанци о свим жалбама у вези с применом шеријатских прописа; контролише да се у свим верским и државним школама врше предавања у складу с исламом; издаје и одузима шеријатским судијама мураселе; врши дисциплинску власт над муфтијама у последњем степену. Оба улема меџлиса и вакуфско-меарифска већа подносе Врховном старешинству извештај о раду. Исто, страна 58-59.

²⁷ Члан 64. и 65. Устава ИВЗ. Исто, страна 57.

²⁸ Државна помоћ била је регулисана *Уредбом о сталној државној помоћи Исламској верској заједници Краљевине Југославије*, усвојеном 13.3.1931. године, "Службене новине Краљевине Југославије", број 134 од 17.4.1931. године. Према тој Уредби, ИВЗ је одобрено 15.10.1920. тадашњих динара.

су да пруже помоћ за извршење свих пуноважних одлука донетих од надлежних исламских власти. Службени језик у свим деловима Исламске верске заједнице био је државни језик.

Одредбе наведеног Устава представљене су шире због њиховог значаја и чињенице да се њиме покушала успоставити јединствена организација ИВЗ на територији Краљевине. Као генерални закључак може се истаћи да то јединство није постигнуто и да је Исламска заједница, и поред постојања јединствених органа, остала подељена на источни и западни део. Врховно старешинство као репрезент јединства имало је значајне надлежности у духовној сфери, али суштинска моћ, која се манифестовала у управљању и располагању имовином, остала је у Сарајеву и Скопљу. Устав је био преопширан и регулисао је многа питања, која су се могла уредити одговарајућим правилницима и пословницима. Установљен је велики број органа, посебно у имовинско-правној области, чија је недефинисана надлежност доводила до многобројних проблема и забуна.

Положај и организација Исламске верске заједнице и комплетирање законодавства о њој, морају се посматрати у контексту тадашњих збивања и односа снага на политичкој сцени. Сасвим је извесно да су муслимани захваљујући бројности представљали реалну политичку снагу о којој се морало водити рачуна. Због тога се годинама одуговлачило са стварањем јединствене Исламске заједнице, а када је створена, стављена је под потпуну контролу државе. Један од циљева промена извршених 6. јануара 1929. године, био је да се уз помоћ верске организације добије подршка муслиманског становништва за остварење државног и националног јединства. Успех је био могућ само уколико се босански муслимани одвоје од тадашњег неоспорног вође др Мехмеда Спаха. Усвојено законодавство о Исламској верској заједници омогућило је да се у најважније органе и тела укључе појединци спремни на ангажовање ради остварења циљева државне политике.

Исламско школство

Будући да у оба устава није примењено начело о одвојености црква и верских заједница од државе, одговарајућа пажња посвећена је развијању и унапређењу исламског школства на свим нивоима. Шеријатска гимназија, као средња школа посебног типа, основана је 8. децембра 1918. године. Програм је обухватао предмете реалне гимназије, арапски и турски језик и одређен број верских дисциплина. Због обимности и сложености материје, коју је требало савладати током предвиђених осам година, школа је била интернатског типа. Матурирало је 330 ученика, који су школовање настављали на филозофским и правним факултетима у земљи или у појединим ислам-

ским државама. Шеријатска гимназија, као конфесионална школа, укинута је 1945. године.²⁹

Велика медреса краља Александра, са седиштем у Скопљу, отпочела је с радом у јесен 1925. године и школовање је трајало осам година.³⁰ Задатак те школе није био да спрема будуће верске службенике, већ да ученике, по програму реалних гимназија и кроз изучавање већег броја верских дисциплина, припреми за студије.³¹ Школовање је било бесплатно и интернатски организовано. Већина ученика била је из Црне Горе и Санџака, а знатно мањи број из Македоније и Босне. Настава је извођена на државном језику, с тим што су припадници турске и шиптарске националне мањине изучавали и матерњи језик. Професорски кадар за тадашње време био је изузетно квалификован. Већина професора били су немуслимани задужени да врше наставу из општеобразовних предмета. Верске дисциплине предавали су исламски теолози и функционери верске заједнице. Због квалитетне наставе, већина ученика успела је да заврши факултете различитих усмерења и професионално напредује до највиших звања на универзитетима, државној управи, судству, адвокатури и војсци. Ученици су организовали литерално удружење "Јужна вила", издавали ђачки лист "Весник", а у оквиру школе деловао је хор, тамбурашки и виолински оркестар. Развијене спортске активности омогућиле

²⁹ Шеријатска гимназија била је за тадашње време модерна школа. Поседовала је библиотеку, а ђаци су били активни у више секција, од којих издвајамо: литералну, драмску и музичку. У школи и интернату деловали су Феријални савез, Трезвена младеж, Јадранска стража и Црвени крст. Једно време ученици су издавали и књижевни часопис "Будућност". Видети, Х. Буљина, *Сто година муслиманског школства у Босни и Херцеговини*, Гласник ВИС-а, 2/1989, страна 112-126.

³⁰ О Великој медреси краља Александра више чланака у периодици Исламске заједнице објавио је Касим Хаџић, ђак те школе. Ради илустрације наводимо неке: *Педесетогодишњица од осnutка Велике медресе у Скопљу*, "Таквим", годишњак Удружења уleme у БиХ, 1975. година, страна 213-242; *Велика медреса у Скопљу, поводом 40-годишњице*, Гласник ВИС-а, 9-10/1965, страна 336-340 и 11-12/1965, страна 403-407; *Књига о великој медреси у Скопљу*, Гласник ВИС-а, 5/1984, страна 667-672.

³¹ Наставни план Велике медресе обухватио је следеће наставне предмете и дисциплине: историја ислама, шеријатско право (фикх), извори шеријатског права (уеули фикх), шеријатско наследно право (фераиз), исламска догматика (акаид), исламска традиција (хадис), тумачење Курана (тефсир), арапски језик са књижевношћу, турски језик, грађански и казнени законик са поступком, хигијена, српскохрватскословеначки језик са књижевношћу, француски језик, немачки језик, латински језик, историја са земљописом, природопис, физика, кемија, математика, народна историја, основи филозофије, цртање, Куран са теџвидом, кратка и практична упута у исламску науку, опћа упута у исламску науку, писање, пјевање и гимнастика, К. Хаџић, *Педесетогодишњица од осnutка велике медресе у Скопљу*, "Таквим", 1975, страна 213-242.

су ученицима да постигну запажене резултате на разним слетовима и такмичењима. Одређен број ученика био је активно укључен и у предртатни револуционарни рад иза кога је стајала Комунистичка партија.³² Школу је завршило девет генерација или 187 ученика. Медреса је радила до окупације земље 1941. године.

Шеријатска судачка школа, основана у Сарајеву за време аустроугарске управе, наставила је с радом и у Краљевини Југославији. Школа је дефинитивно престала с радом 1937. године, када је последња генерација завршила школовање.³³ Током постојања школе је завршило 370 ученика. Предавачи су били најпознатији исламски теолошки стручњаци тог доба и високи функционери Исламске верске заједнице. Професори школе били су и врховни поглавари реис ул улеме Азабагић, Шарац и Чаушевић. Свршеници те школе постајали су шеријатске судије, чиновници у државној управи, војни имами, професори у средњим школама, функционери у органима Исламске заједнице и вакуфско-меарифским телима. Велики број књижевника, песника и других културних радника похађао је или завршио ту школу, тако да се може истаћи да је Шеријатско судачка школа дала можда највећи допринос културном и просветном уздицању муслимана тадашње Југославије.³⁴

После нагодбе политичких структура Краљевине Југославије с политичким руководством муслимана, створени су услови за отварање исламске теолошке школе у којој би се стицало високо образовање. Уредбом Министарства просвете са законском снагом од 31. марта 1935. године, основана је Виша исламска шеријатска теолошка школа. Наставни кадар и ректора постављао је министар просвете. Према Уредби, школа је имала задатак да негује исламске шеријатско-теолошке науке и припрема кадрове за државне, самоуправне и верске службе. Школа је трајала четири године, које су биле подељене у осам семестара. Наставни план обухватао је три велике области:

³² Велика медреса дала је три народна хероја и петнаест носилаца Споменнице 1941. године. К. Хацић, *Велика медреса и њени ученици у револуционарном покрету*, "Таквим", 1985. година, страна 229-234.

³³ Б. Коркут, *Педесетогодишњица и ликвидација Шеријатске судачке школе у Сарајеву*, Календар, "Тајрет", 1938. година, страна 99-103.

³⁴ Потребно је, такође, истаћи да међу муслиманским историчарима и верским функционерима постоје и оцене да је конзервативизам, робовање традицији и неспремност да се прихвате модерне тековине науке у великој мери лимитирао могућности ове школе, а самим тим и њен утицај на културно и просветно освешћивање босанскохерцеговачких муслимана. Више о Шеријатско судачкој школи видети у чланцима К. Хоџића, *Стогодишњица Шеријатско судачке школе (мектеби нваба)*, Гласник ВИС-а, 5/1987 и Е. Мулахалиловића, *Поводом стогодишњице оснивања и педесетогодишњице престанка рада Шеријатске судачке школе у Сарајеву*, Гласник ВИС-а, 1/1988.

шеријатско право, теолошке дисциплине и језике.³⁵ После свих положених предмета и урађених семинарских радова бранио се дипломски испит. Уредба није предвиђала одбрану докторских дисертација, али је постојала могућност организовања специјалистичких студија.

Руководство Исламске верске заједнице и муслимански верници нису били задовољни оснивањем "више" школе, јер се очекивало отварање факултета за исламску теологију. Наставни кадар није био на време припремљен, тако да су висока наставничка звања добили и појединци, који за то нису имали одговарајуће квалификације. Највише професора преузето је из Шеријатске судачке школе, која је у то време постепено укидана. Наставни план био је веома обиман и није давао специјалистичка знања неопходна будућим дипломцима приликом ангажовања на пословима за које је школа према Уредби основана. Због различитих проблема који су пратили рад школе, интерес за упис био је константно мали, тако да су најперспективнији ученици одлазили да студирају на исламске факултете с дужом традицијом и квалитетнијим наставним кадром. Школа је радила и током Другог светског рата, када је број студената, захваљујући одлуци усташких власти да полазнике верских школа не мобилише, знатно повећан. Први дипломски испити одржани су 1939, а последњи 1944. године. Током трајања школе уписан је 61 студент, од којих је 38 дипломирало.³⁶

Паралелно с наведеним школама, финансираним из државних средстава, у Краљевини је радио већи број медреса под окриљем ИВЗ, од којих је најпознатија била Гази Хусревбегова у Сарајеву. Обновљена је 22. децембра 1921. године спајањем Куршумлија медресе и дервишке школа Ханиках, а средства за издржавање обезбјеђивао је истоимени вакуф.³⁷ После доношења одлуке о реорганизацији, отворен је први разред у који су се могли уписати ученици са завршеном основном школом и уколико нису навршили 14 година живота. Изучавани су основни верски предмети и оријентални јези-

³⁵ Шеријатско право: извори и филозофија, наследно, брачно, породично и вакуфско право, свјетовно право (енциклопедија, историја словенских права, грађанско, римско, уставно, управно и црквено право); теолошке дисциплине: обредословље (фикх), тефсир (коментар Курана), хадис (традиција), акаид и илумил келам (догматика и апологетика), историја ислама, ахлак (моралика), ваз (проповједништво), методика вјерске наставе, логика и психологија; језици: арапски, турски и персијски, Х. Буљина, *Сто година муслиманског школства у Босни и Херцеговини*, Гласник ВИС-а, 2/1989, страна 112-126.

³⁶ Више о овој школи видети у чланку К. Хаџића, *Виша исламска Шеријатско-теолошка школа у Сарајеву*, "Таквим", 1983, страна 139-159.

³⁷ Рад медресе за време аустроугарске управе представљено је у чланку, Н. Шукрић, *Гази Хусрев-бегова медреса у вријеме аустроугарске управе (1878-1918)*, Гласник ВИС-а, 5/1988, страна 499-502.

ци, а од световних српскохрватски језик, математика, земљопис, природопис, цртање и краснопис. Према програму државних средњих школа у старијим разредима предавала се физика, хемија и хигијена. Августа 1925. године, Вакуфско-меарифски сабор усвојио је Правилник Гази Хусревбегове медресе, према коме је настава подељена у приправни, средњи и виши течај с трајањем по четири године. Медреса је постала виша школа, будући да је било предвиђено да настава траје 12 година. Отварањем Више исламске шеријатске теолошке школе 1935. године, поставило се питање даљег опстанка вишег течаја Гази Хусревбегове медресе. Вакуфско-меарифски сабор донео је априла 1939. године уредбу према којој је медреса постала потпуна средња стручна верска школа са задатком, да у духу ислама, спрема кандидате за џематске имама, вероучитеље, муалиме, хатибе и друга одговарајућа верска звања. Школовање је подељено на нижи и виши течај, који су трајали по четири године. После положене матуре, ученици су стицали право да упишу Вишу исламску шеријатско теолошку школу и Филозофски факултет у Загребу.³⁸

Верска настава

Разматрање организације и положаја Исламске верске заједнице било би непотпуно уколико се не представе правни прописи на основу којих је била организована верска настава у Краљевини Југославији. Нормативно регулисање те области започето је Видовданским уставом, коју у члану 16. став 7. прописује да се "верска настава даје по жељи родитеља, односно старалаца, подвојено по вероисповестима, а у сагласности са њиховим верским начелима", а настављено доношењем одговарајућих закона.³⁹ Наведена уставна одредба увела је факултативност верске наставе, што је значајно утицало на неорганизованост у извршавању тог озбиљног и сложеног задатка и допринело да држава покаже јасну намеру да ту област уређује самостално и без сагласности верских заједница.⁴⁰

³⁸ Деловање Гази Хусревбегове медресе у Краљевини Југославији представљено је у следећим чланцима: К. Хаџић, *Гази Хусревбегова медреса у Сарајеву*, Гласник ВИС-а, 6/1977, страна 671-676 и М. Траљић, *Гази Хусрев-бегова медреса између два рата (1921-1941)*, Гласник ВИС-а, 5/1988, страна 503-505.

³⁹ *Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, члан 16, став 7, "Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије", Нова књига, Београд, 1988. година, страна 211.

⁴⁰ Проблематика верске наставе у Краљевини Југославији детаљно је представљена у следећем чланку, Д. Новаковић, *Уставно и законско регулисање верске наставе у Краљевини СХС-Југославији*, "Васељена", Српско Сарајево, 2002. година, страна 48-69.

Проблематика верске наставе прецизно је дефинисана у два системска школска закона донета после промена извршених јануара 1929. године. Закон о средњим школама усвојен 31. августа 1929. године, не садржи изричите одредбе о веронауци, али је из стилизације појединих чланова видљиво да је била обавезна за све припаднике признатих вероисповести.⁴¹ Према Закону о народним школама, који је донет 3. децембра 1929. године, наука о вери с моралним поукама стављена је на прво место међу свим предметима и била је обавезна за све признате вероисповести.⁴²

Верској настави посвећена је значајна пажња у законима који су донети о свим признатим вероисповестима. Закон о Исламској верској заједници предвиђа да се исламска верска наука предају у свим државним и приватним школама у сагласности с надлежном верском влашћу и по одредбама школских закона. Ученици исламске вероисповести не могу сарађивати на припреми ни присуствовати свечаностима у школи и ван ње, уколико оне имају обележје искључиво друге вере. Наставне планове и програме за предавање веронауке прописује надлежни министар на предлог Улема мецлиса. Исти верски орган даје одобрење на верску садржину уџбеника веронауке. Квалификовани имами, или посебно оспособљени вероучитељи, предају веронауку у свим државним основним школама. Уколико се не могу ангажовати такви предавачи наставу изводе редовни учитељи исламске вере. Министар просвете поставља вероучитеље и оспособљене имама у свим народним школама између кандидата предложених од надлежних верских власти. Сличан поступак предвиђен је и за ангажовање вероучитеља у државним средњим и стручним школама, с тим што је за њих утврђена обавеза да приложе писмено одобрење верских органа.⁴³

⁴¹ *Закон о средњим школама*, "Службене новине Краљевине Југославије", 17. септембар 1929. године, број 217-LXXXVII.

⁴² Према одредбама тог Закона, веронауку, према жељи родитеља, предају свештеници или учитељи посебно за сваку конфесију. Вероучитеље поставља министар просвете између кандидата које предложи надлежни верски органи. Ради добијања потребне педагошко-методичке спреме вероучитељи су били дужни да положе посебан испит. Наставни план и програм веронауке прописивао је министар просвете по саслушању Министарства правде. Наставници су имали обавезу да у дане, које утврди министар просвете, воде децу на службу у богомоље појединих вероисповести, *Закон о народним школама*, "Службене новине Краљевине Југославије", 9. децембар 1929. година, број 289-CXIX.

⁴³ *Закон о Исламској верској заједници у Краљевини Југославији*, "Службене новине Краљевине Југославије", број 99 од 7. 2. 1930. године. Наведени Закон измењен је *Уредбом са законском снагом о изменама и допунама Закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије*, "Службене новине Краљевине Југославије", број 52-X од 5. марта 1936. године. Када је у питању организовање веронауке унете су следеће измене у односу на Закон из 1930. године: Ве-

Потреба прецизнијег регулисања свих питања и уједначавање праксе за народне и средње школе, утицала је на законодавца да 23. јула 1933. године усвоји Закон о верској настави у народним, грађанским, средњим и учитељским школама у Краљевини Југославији. Према члану 1. тог Закона, верска настава обавезна је у наведеним школама и предаје се само ученицима признатих вероисповести.⁴⁴ Половином 1935. године усвојена су Правила о вршењу верских дужности ученика народних школа, чиме је уз Правилник о полагању стручног испита за сталног вероучитеља из исте године, завршено доношење прописа из те области.⁴⁵

ронаука је обавезан предмет и изводи се под надзором надлежних верских власти. Изасланици Улема меџлиса имају право да два пута годишње изврше преглед свих школа и утврде да ли се настава веронауке извршава према утврђеним правилима. Наставне планове и програме веронауке прописује министар просвете уз споразум с надлежним верским органима и по саслушању Главног просветног савета. Министар просвете одобрава и уџбенике веронауке, али само уколико је добијена сагласност од верских власти. Предвиђено је да се верска настава предаје два часа недељно у одељењима где постоји довољан број ученика. Уколико је број ученика недовољан саставља се више одељења и организују заједнички часови. Настава и понашање наставника у јавним и приватним школама, као и садржај верских уџбеника, морају поштовати верска осећања ученика исламске вере. Предавања морају бити тако организована да не спречавају ученике исламске вере у обављању њихових верских дужности. Наведене и друге измене Закона морају се посматрати у контексту тадашњих политичких прилика и договора председника Владе Милана Стојадиновића с Мехмедом Спахом о његовом уласку у Владу. Видети, група аутора, *Друштвено-политички и правни положај верских заједница у Југославији*, Институт за савремену историју, Београд, 1972. година.

⁴⁴ Верску наставу у народним и грађанским школама предају стални вероучитељи, месни свештеници или њихови духовни заменици за припаднике своје вере. Надлежна верска власт предлаже банским управама, ради именовања или разрешења, духовна лица која ће бити ангажована као вероучитељи. Утврђена је обавеза свих наставника веронауке да се у раду придржавају школских закона и наредба и да поштују наставни ред. Наставни план и програм за извођење веронауке прописује министар просвете у споразуму с врховним представништвом појединих вероисповести у Краљевини Југославији. Вероучитељи у народним и грађанским школама полажу посебан државни испит утврђен законима о тим школама. Предвиђено је да једанпут годишње надлежни верски органи изврше преглед наставе веронауке, *Закон о верској настави у народним, грађанским, средњим и учитељским школама у Краљевини Југославији*, "Службене новине Краљевине Југославије", број 237 од 17. октобра 1933. године.

⁴⁵ Према усвојеним Правилима, ученици народних школа били су обавезни да врше прописане верске дужности. Сваког дана, на почетку првог часа, један од ученика био је задужен да прочита следећу молитву: "Молимо Те, Свемогући Боже, дела наша напајај милошћу својом и помоћу својом прати, да свака наша молитва и свако наше дело Тобом започне и Тобом започето дело се доврши, Створитељу на славу, родитељима на радост, отаџбини на корист". Следећа молитва

Промена законодавства о ИВЗ

Због познатих међународних и унутрашњих околности (појава фашизма и нацизма, убиство краља Александра), тадашње српско државно руководство морало је да промени тактику и начин придобијања муслиманског становништва за остварење својих планова. Председник Владе Милан Стојадиновић постигао је договор с Мехмедом Спахом о његовом уласку у Владу и прикључењу Југословенској радикалној заједници. Као услов за реализацију договореног, М. Спахо је тражио да се стави ван снаге законодавство о Исламској верској заједници. Остварење тог захтева био је начин да се из руководства ИВЗ од стране Спахови политички противници. Уредбом Владе од 28. фебруара 1936. године, стављени су ван снаге Закон о Исламској верској заједници и Устав Исламске верске заједнице у Краљевини Југославији.⁴⁶

Уредба са законском снагом о изменама и допунама Закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, као и касније објављени пречишћени текст Закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, резултат су компромиса муслиманског вођства на челу с М. Спахом и председника министарског савета М. Стојадиновића. Мехмед Спахо успео је да кроз одредбе Закона Исламску верску заједницу ослободи туторства државе. Враћена су права исламским верницима да непосредно бирају представнике у најважније органе и да самостално располажу вакуфским добрима, уз утврђен општи надзор државе. Укинута је Врховно верско ста-

изговарала се на завршетку последњег наставног часа: “Хвала Ти за сва доброчинства Твоја, Свемогући Боже, који живиш и владаш увек и довека. Амин”. Правилима су утврђени општи школски празници: све недеље, Свети Сава и Штросмајеров дан (4. фебруар), Свети Ћирило и Методије (24. мај) и Видовдан. Прослава Светог Саве имала је верски и световни део. Верском делу присуствовали су само ученици православне вероисповести, док је световни био обавезан за све. Ученици су дужни да светкују празнике своје вероисповести, који су Правилима били прецизно прописани. Муслимани су били обавезни да сваког петка од 11 до 13 часова иду у џамију под надзором вероучитеља. Уочи Рамазанског бајрама, Курбанског бајрама, Лејлеи-региба, Лејлеи-берата, Лејлеи-мираца и Лејлеи-кадера ослобађају се школске наставе од 11 часова и с вероучитељем одлазе у џамију на клањање икиндија намаза. Ученици те вероисповести празнују Нову годину Мухарем (један дана), Мевлуд (један дана), Рамазански бајрам (три дана) и Курбан бајрам (четири дана). Током Рамазана ученици су били ослобођени од наставе прва два часа у преподневној и последња два часа у послеподневној смени. На државне и опште школске празнике ученици су обавезно ишли у богомоље својих вероисповести, *Правила о вршењу верских дужности ученика народних школа*, “Службене новине Краљевине Југославије”, број 147-XXXV, од 28. јуна 1935. године.

⁴⁶ Група аутора, *Друштвено политички и правни положај верских заједница у Југославији*, Институт за савремену историју, Београд, 1972. година, страна 12.

решинство и установљена функција реис ул улеме с ужим и ширим саветом. Вакуфско меарифска већа постала су вакуфско меарифски сабори. Уместо муфтије уведена је функција главног имама с ограниченим надлежностима. Састав главних органа и делокруг њиховог рада требало је да пропише нови Устав ИВЗ. Чланове Улема меџлиса бира посебно изборно тело од десет чланова, које одређује вакуфско-меарифски сабор после конституисања. Изборна тела с оба подручја бирају реис ул улему на заједничкој седници. Задржана је одредба да реис ул улему и чланове улема меџлиса поставља краљ указом. Врховни поглавар добија меншуру за вршење верских послова од посебног савета, који бирају оба вакуфско меарифска сабора.

Организација Исламске верске заједнице предвиђена Законом, требало је да се успостави у року од 6 месеци од дана доношења Устава ИВЗ. Ступањем на снагу Закона престали су да важе сви прописи супротни његовим основним одредбама, а реис ул улема, свих осам чланова улема меџлиса и девет муфтија стављени су на располагање краљевској влади. Послове, које су до тада обављали верски и вакуфско-меарифски органи, вршили су до доношења Устава ИВЗ наџиби (повереници), именовани од министра правде. Први наџиби постављен је у Београду и његова дужност била је да спроведе ликвидацију Врховног верског старешинства. Избором реис ул улеме и предајом комплетне документације престаје његова дужност. Наџиби су постављени у Сарајеву и Скопљу са задатком да преузму све послове вакуфско-меарифских већа и њихових управних одбора. Избором вакуфских сабора престајала је дужност наџиба.⁴⁷

Устав Исламске верске заједнице, донет на основу измењеног и допуњеног Закона, усвојен је 25. марта 1936. године. Због детаљније анализе претходног Устава, указаћемо само на одредбе које на нов начин постављају унутрашњу организацију ИВЗ и уређују односе с државом. Устав је у потпуности прихватио сва решења из Уредбе тј. Закона и афирмисао слободу избора свих тела и самостално располагање вакуфском имовином и другим добрима ИВЗ. Застава Исламске верске заједнице је зелена с белим полумесецом и петокраком звездом у средини. Текије и њихова имовина проглашени су за вакуфска добра, а шејхови су морали имати прописану стручну спрему као и остали службеници ИВЗ.

Органи ИВЗ остали су практично исти, с тим што је дошло до мањих промена у називима и овлашћењима која врше. Џематски меџлис бирају тајним гласањем сви чланови џемата с бирачким пра-

⁴⁷ Уредба са законском снагом о изменама и допунама Закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, "Службене новине Краљевине Југославије", број 52-Х од 5. 3. 1936. године и Закон о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, "Службене новине", број 74-ХVI од 31. 3. 1936. године.

вом. Председник није више по функцији имам, већ један од чланова џематског меџлиса, који се бирао на конститутивном састанку. Вакуфско-меарифско веће постало је сабор, чији чланови су бирани на тајним изборима. Управни одбор Вакуфско меарифског сабора имао је пет чланова и пет заменика, које је бирао сабор из свог састава. Подручје и број главних имама утврђује улема меџлис у договору с Вакуфско-меарифским сабором. Надлежности улема меџлиса остале су исте, али је дошло до промена у начину избора њихових чланова. Улема меџлис и даље има четири члана, али су њихове дужности прецизиране у Уставу. Председника Улема меџлиса бирају чланови између себе на четири године. Чланови Улема меџлиса имају следећа задужења: персонални референт води реферате свих верских службеника и евиденцију о оснивању џамија и других верских установа; фетва емин издаје уобичајене фетве и припрема предлоге за решавање свих верских и шеријатско-правних питања; меариф мудир контролише целокупну наставу у верским школама и веронауку у државним школама; баш ваиз се стара за унапређење верског и моралног живота кроз састављање вазова, хутби и ширење верско-моралних књига.

Нови Устав укинуо је Врховно верско старешинство и прописао да реис ул улема с ужим и ширим саветом буде највиши управно-надзорни орган за верско-просветни живот. Реис ул улема даје начелна тумачења који ће се шеријатски прописи примењивати у пракси, чува и представља јединство ИВЗ и настоји да се прописи на оба подручја примењују на једнообразан начин. Ужи савет чине реис ул улема и два члана која изаберу вакуфско-меарифски сабори из свог састава, уз услов да имају теолошку или шеријатско-правну спрему. Шири савет састоји се од реис ул улеме, свих чланова оба улема меџлиса и чланова ужег савета. Меншуру за обављање верских послова реис ул улеми предаје посебан савет од десет чланова, изабран од оба вакуфско-меарифска сабора. Врховног поглавара и чланове улема меџлиса поставља краљ указом после избора између три, односно два кандидата, који су приликом избора добили највише гласова.⁴⁸

⁴⁸ Реис ул улема као врховни поглавар сазива и председава седницама ужег и ширег савета; даје хатибима овлашћење за вршење службе; издаје и одузима мураселе ширијатским судијама; саопштава указ о именовану чланова улема меџлиса; поставља потребне службенике; даје врховним шеријатским судовима мишљење о важним верским питањима; представља ИВЗ; одржава њено јединство и издаје Службени лист. С ужим саветом реис ул улема контролише рад верских и верско-просветних органа и установа; даје иницијативе за остварење циљева ИВЗ; прописује, у договору с улема меџлисима, наставне планове свих верских школа; оцењује и издаје верске књиге; решава све проблеме који настану између улема меџлиса; води рачуна да се настава у верским школама и веро-

Устав Исламске верске заједнице из 1936. године садржи посебно поглавље о изборима, бирачким списковима и начину избора највиших функционера. Тајним и непосредним гласањем бирају се вакуфско меарифски органи: чланови џематских меџлиса, вакуфско-меарифска поверенства и вакуфско-меарифски сабори. Бирачки спискови за избор свих органа су стални и џематски меџлиси дужни су да сачине први изборни списак. После овере код среског шеријатског суда они постају пуноважни. Реис ул улема и чланови Улема меџлиса бирају се између муслимана држављана Краљевине Југославије с верским образовањем и који су навршили 30, а нису прешли 65 година живота. Поновљене су одредбе из Закона о начину и поступку избора чланове Улема меџлиса и реис ул улема. Врховни поглавар заклетву полаже пред краљем, а чланови улема меџлиса пред реис ул улемом.⁴⁹

Према сценарију који су договорили М. Стојадиновић и М. Спахо довршена је организација Исламске верске заједнице у Краљевини Југославији. Дотадашњи реис ул улема И. Маглајлић пензионисан је, а за новог врховног поглавара изабран је Фехим Спахо, брат М. Спаха. Седиште врховних органа из Београда враћено је у Сарајево. Извршени су избори и конституисани органи ИВЗ по новом Уставу. Битнијих промена није било до почетка Другог светског рата.

Закључак

Изнета анализа положаја Исламске верске заједнице у Краљевини Југославији, показује да је та заједница пролазила кроз различите фази и да је била принуђена да се постепено мења и прилагођава деловање. Главну карактеристику тих процеса представља губљење привилегија духовне снаге инкорпориране у систем током вековне османске владавине и настојање органа власти нове државе да одлучујуће утичу на организацију, избор руководства и управу имо-

наука у државним и приватним школама изводи у духу ислама; врши дисциплинску власт над главним имамима у последњој инстанци; доноси прописе о дисциплинском поступку и утврђује буџет. Шири савет има задатак да доноси решења о појединим спорним верским и шеријатско-правним питањима и да тумачи одредбе Устава ИВЗ. Оба улема меџлиса дужна су да подносе годишњи извештај о раду реис ул улеми, *Устав Исламске верске заједнице Краљевине Југославије*, поглавље “Реис ул улема”, Државна штампарија Сарајево, 1936. година, страна 24-27.

⁴⁹ *Устав Исламске верске заједнице Краљевине Југославије*, поглавље “Избори и тела Исламске верске заједнице”, Државна штампарија Сарајево, 1936. година, страна 27-42.

вином и мукотрпно прилагођавање муслиманског становништва на живот у држави с преовладајућим хришћанским становништвом. Полазећи од прихваћених међународних обавеза, нова држава је уставним и законским актима утврдила потпуну равноправност ислама, што је Исламској верској заједници као организационој форми те религије, давало могућност да се постепено ослобађа државне контроле и с протеком времена интензивира верски живот на свим секторима. Пред Други светски рат, преко политичких партија с исламским предзнаком, постала је значајни политички фактор, који је активно учествовао у нагодбама од значаја за будућност земље и региона. Показана максимална флексибилност за деловање у дијаспорним подручјима, никада није доводила у питање темељни став о повезаности и јединству духовног и световног и обавези муслимана да сваки погодан тренутак користе за афирмацију и примену исламских вредности и уређење друштвеног, породичног и појединачног живота према исламским нормама.

Dragan Novaković, Beograd

ORGANISATION AND POSITION OF ISLAMIC RELIGIOUS COMMUNITY IN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

Summary

The complex conditions in which the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians was formed also affected the organisation and position of the Islamic religious community. By the decision of dominant political forces the former organisation was preserved, entailing practically independent status and operation of the two parts, run by the Reis-ul-Ulema in Sarajevo and head mufti in Belgrade. The change of state and national policy, following the coup in January 1929, resulted in the adoption of a law whose provisions redefined to a certain extent the relations between the largest religious communities and the state. Pursuant to the relevant law, central bodies were formed, establishing formal organisational unity of the Islamic religious community in the entire state territory, since the vakuf property continued to be managed by independent bodies with a seat in Sarajevo and Skopje. The state kept significant supervisory functions over religious life, Islamic education and organisation of Islamic religious instruction in state and private schools.

The aggravation of the overall political situation, which was at the domestic level marked by the assassination of King Alexander, and internationally by the victory of nazism in Germany, placed before the government a serious task to ensure support of the most important representatives of the numerous Muslim collectivity for the planned policy. The Muslim representative Mehmed Spaho made the support to the government policy conditional upon the repeal of the existing legislation and

Constitution of the Islamic Religious Community. Forced to compromise, the Government accepted the demands, so a new law and Constitution of the IRC were adopted, creating preconditions for new elections and elimination of Spaho's opponents among the leaders of the religious community. With the new legislation, the IRC was to a great extent restored the right of independent appointment of almost all the bodies, as well as the freedom of disposing with property, under general supervision of the state. By putting forward a political request, which the government was forced to accept, the Muslim collectivity sent a clear message before the great world conflict that it possessed real power that had to be taken into account in the future.

Key words: Islamic community, Islam, state, organisation, religious schools, religious instruction, policy, constitution, law